

**Думка потерпілого щодо можливості звільнення особи від
кримінальної відповідальності за КПК 2012 р.**

Торбас Олександр Олександрович

Аспірант кафедри кримінального процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

Постановка проблеми. У Конституції України проголошується, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Для кримінально-процесуального законодавства це означає, що воно має бути зорієнтоване на забезпечення можливостей здійснення учасниками судочинства процесуальних прав і додержання законності (п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції) під час його відправлення. Послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінально-процесуального законодавства України є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань. [3]

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України вніс безліч змін у процес досудового розслідування та судового розгляду з метою кращого забезпечення реалізації прав учасників. В той же час певні новели мають інноваційний характер та потребують докладного вивчення. Відповідно, потребують докладного аналізу і певні особливості правового статусу потерпілого під час кримінального розслідування. Особливо варто звернути увагу на роль потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності.

Стан дослідження. До вчених, які займалися розробкою питання участі потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності, варто віднести Бауліна Ю.В., Герасимчук О.П., Гізімчук С.В., Глобенко Г.І., Губську О.А., Мандриченко Ж.В., Соловйова О.Є., Яценко А.М. та інших науковців та практиків.

Мета і завдання дослідження. У зв'язку із введенням в дію нового Кримінального процесуального кодексу України виникла потреба

проаналізувати можливість потерпілого на прокурора та суддю при ініціюванні та вирішенні питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Чинний КПК визначає потерпілого як фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК 2012 р.). Права потерпілого перераховані у ст. 56 КПК 2012 р., серед яких, наприклад, варто підкреслити можливість особи ознайомитися з матеріалами кримінального провадження у випадку закриття цього провадження, чого раніше не було передбачено. В той же час деякі процесуальні можливості потерпілого потребують окремої характеристики. І тут варто охарактеризувати роль потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності.

Порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності регулює розділ 2 глави 24 КПК України. Так, ст. 285 наголошує, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Згідно зі статтями 286, 287 та 288 КПК питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності вирішується судом після подання прокурором відповідного клопотання. В той же час Кодекс чітко визначає роль потерпілого під час процедури звільнення особи від кримінальної відповідальності. Так, перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 286 КПК). У клопотанні, яке подає прокурор до суду, мають міститися відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (п. 8 ч. 1 ст. 287 КПК). Більше того, суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 288 КПК). Відповідно, логічним вбачається і те, що думка потерпілого буде зазначена і в ухвалі суду. Отже можна дійти висновку, що законодавець приділяє значну увагу думці потерпілого під час звільнення

особи кримінальної відповідальності. В той же час виникає питання процесуального характеру: яким саме чином потерпілий може впливати на ініціювання процесу звільнення від кримінальної відповідальності та на кінцеве рішення суду? Для того, щоб дати відповідь на це питання, перш за все варто проаналізувати роль потерпілого в кожному окремому випадку звільнення від кримінальної відповідальності.

У законі передбачені наступні підстави для закриття провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності у зв'язку:

1. з дійовим каяттям (ст. 45 КК);
2. з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК);
3. з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК);
4. зі зміною обстановки (ст. 48 КК);
5. із закінченням строків давності (ст. 49 КК);
6. із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК).

Розпочнемо з дійового каяття. Підставами для такого звільнення є: а) щире каяття; б) активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; в) повне відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди. Відповідно, в даному випадку участь потерпілого (можливо не пряма, а опосередкована) є обов'язковою. Поряд з іншими підставами лише повне відшкодування збитків та усунення заподіяної шкоди дозволить особі уникнути кримінального покарання. Проте дану ситуацію варто проаналізувати дещо детальніше. Досить часто потерпілі, крім відшкодування шкоди, вимагають винесення покарання задля власної моральної компенсації. Особливо часто справедлива «жага до помсти» у потерпілих виникає при розслідуванні злочинів, в наслідок яких особі була завдана фізична чи моральна шкода. В той же час Верховний Суд України зазначає, що передбачене у ст. 45 КК звільнення особи від кримінальної відповідальності є обов'язковим [4]. Отже суд вправі не враховувати думку потерпілого, а лише прийняти до уваги сам факт

відшкодування шкоди. Відповідно, в даному випадку не цілком зрозуміло, яку саме роль буде відігравати «думка потерпілого» при звільненні особи від кримінальної відповідальності. І хоча можна дійти висновку, що і прокурор, і суд в будь-якому випадку будуть враховувати позицію потерпілого, залишається інше питання: яким саме чином потерпілий може вплинути на таке звільнення, адже ВСУ чітко зазначив, що таке звільнення є обов'язковим. А суд не зможе постановити ухвалу про відмову у звільненні особи від кримінальної відповідальності, керуючись лише протестом потерпілого, оскільки така ухвала не буде мотивованою, відповідно не буде відповідати вимогам чинного законодавства.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням підозрюваного, обвинуваченого з потерпілим передбачено ст. 46 КК. Підставами такого звільнення є: а) примирення особи, яка вчинила правопорушення, з потерпілим, оформлене у належній процесуальній формі; б) відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди. Примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів [4]. В даному випадку можна зазначити, що роль потерпілого є провідною. В той же час варто відмітити, що прокурор не може ініціювати процес звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим без офіційного оформлення факту примирення. Тобто, прокурор складає відповідне клопотання до суду вже після того, як з'ясує думку потерпілого. Отже в даному випадку прокурор лише повторно окреслює позицію потерпілого, тим самим дублюючи її у двох різних документах (документ примирення підозрюваного (обвинуваченого) із потерпілим та клопотання самого прокурора). В той же час ВСУ зазначає, що саме акт примирення є однією з підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності [4]. Тобто якщо потерпілий змінить свою думку та буде

заперечувати проти звільнення, суд вправі проігнорувати таку зміну позиції потерпілого.

Особу можна звільнити від кримінальної відповідальності із передачею на поруки (ст. 47 КК) за умови, що вона вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості. Підставою такого звільнення є щире розкаяння особи, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку, а також клопотання самого колективу підприємства, установи чи організації, членом якого є особа, про передачу її на поруки. Отже в даному випадку суд буде враховувати тяжкість злочину, особу потерпілого та можливість його виправлення шляхом передачі на поруки трудовому колективу. І першочергове значення тут буде мати саме клопотання колективу. Тобто позиція потерпілого буде відігравати лише допоміжну функцію, і маловірогідним вбачається те, щоб суд відмовив у клопотанні прокурора, керуючись лише незгодою з таким рішенням потерпілого.

Закон (ст. 48 КК) передбачає звільнення від кримінальної відповідальності таку матеріально-правову підставу, як зміна обстановки, якою охоплюється а) втрата діянням, скоєного особою, суспільної небезпеки; б) втрата самою особою суспільної небезпеки. Діяння може втратити суспільну небезпеку внаслідок настання незалежно від волі або бажання винуватого певних подій та умов, які змінюють суспільно-економічну, політичну, соціальну ситуацію в цілому в державі, або в певній місцевості, в результаті чого змінюється і відношення до конкретного діяння [5, с. 565]. Особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливлюють вчинення нею нового злочину. В даному випадку звільнення від кримінальної відповідальності - право, а не обов'язок суду, який вирішує це питання в порядку, передбаченому законодавством. Проте в той же час при вирішенні цього питання суд повинен дійти висновку, що зміни, які потягли за собою втрату суспільної небезпеки діяння чи самої особи, мають об'єктивний характер. Тобто суддя повинен

керуватися не суб'єктивною думкою будь-кого з учасників кримінального провадження (в тому числі і потерпілого), а лише дійсними об'єктивними обставинами. Тобто в даному випадку роль потерпілого чітко не визначена, а його думка фактично не може вплинути на рішення судді.

Так само незрозуміло, яким саме чином думка потерпілого повинна вплинути на рішення судді при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК). В даному випадку суд приймає до уваги лише тяжкість вчиненого злочину, строк його вчинення та відсутність підстав для зупинення чи перерви перебігу давності. Звільнення у зв'язку із закінченням строку давності є обов'язковим [4], і аж ніяк не залежить від згоди чи незгоди потерпілого. Отже в даному випадку суд ніяк не може врахувати позицію потерпілого. Тому можна зробити висновок, що за цієї підстави думка потерпілого, яка буде міститися у клопотанні прокурора при звільненні особи від кримінальної відповідальності, не буде відігравати суттєвої ролі.

Матеріально-правовими підставами звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру є згідно з ст. 97 КК можливість його виправлення без застосування покарання. Така можливість виправлення встановлюється на основі матеріалів, які характеризують особу неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, умови його життя та виховання [4]. І знову думка потерпілого з приводу звільнення неповнолітньої особи буде мати лише допоміжний характер. Ситуація, коли потерпілий обізнаний про умови життя та особливості виховання потерпілого, здається малоімовірною, проте навіть в такому випадку потерпілий буде особою зацікавленою, і суд, відповідно, не зможе прийняти об'єктивне рішення, керуючись саме позицією потерпілого.

Отже можна зазначити, що хоча законодавець зобов'язав і прокурора, і суддю з'ясувати думку потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності, позиція потерпілого у більшості випадків ніяк не може вплинути на остаточне рішення суду. Тобто в цьому випадку варто відмітити,

що дані положення КПК носять декларативний характер. Проте також необхідно наголосити, що з'ясування думки потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності в цілому є позитивним зрушенням на шляху до покращення процесуального становище потерпілого. І хоча ще виникають питання щодо практичної реалізації права потерпілого впливати на процес ініціювання та розгляду питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, варто сподіватися, що в подальшому КПК зазнає необхідних змін, і позиція потерпілого в цьому питанні стане більш вагомою.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (з наступними змінами) станом на 22 листопада 2012 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/d4fc48f97b141d29c325711600475ac3?OpenDocument>
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. четверте, доповн. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 1208 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. Ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одіссей, 2013. – 1104 с.

Анотація

Торбас О.О. Думка потерпілого щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності за КПК 2012 р.

У роботі проаналізовано положення нового КПК щодо ролі потерпілого при звільненні підозрюваного від кримінальної відповідальності. У статті автор намагався дослідити можливість потерпілого вплинути на процес звільнення особи від кримінальної відповідальності та дійшов висновку, що в подальшому ці положення кодексу варто деталізувати з метою посилення процесуальних можливостей потерпілого.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, потерпілий, прокурор, суддя

Аннотация

Торбас А.А. Мнение потерпевшего по поводу возможности освобождения лица от уголовной ответственности согласно с УПК 2012 г.

В работа были проанализированы положения нового УПК, которые касаются роли потерпевшего при освобождении подозреваемого от уголовной ответственности. В статье автор пытался изучить возможность потерпевшего влиять на процесс освобождения лица от уголовной ответственности и пришел к выводу, что в дальнейшем эти положения кодекса необходимо детализировать с целью усиления процессуальных возможностей потерпевшего.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, потерпевший, прокурор, судья

Summary

Torbas O.O. Role of a victim during the liberation from criminal responsibility according to the Criminal Procedure Code

In the article author analyzed a role of a victim during the liberation from criminal responsibility. Author studied an opportunity of victim to affect on this process and made a conclusion that this articles of the Criminal Procedure Code must be more specified.

Keywords: liberation from criminal responsibility, victim, prosecutor, judge